

Tragičan kraj antifašističkih spomenika

Objavljeno, 05.03.2013. [tekst i foto: Tamara Opačić](#)

Unatoč visokoj umjetničkoj vrijednosti spomenika NOB-a, narodi i narodnosti bivše Jugoslavije devedesetih godina su ih na različite načine oskvrnjivali - mijenjajući im svrhu, vandalizirajući ih i gradeći kraj njih vjerske objekte, dižući ih u zrak pod okriljem noći. Oni preživjeli, u najvećem broju slučajeva osuđeni su na pokušaj da ih se smjesti u zaborav. Na isti način kao što se to čini i s izvornim antifašističkim vrijednostima.

Ništa na ovom svijetu nije tako nevidljivo kao spomenik. Baš kao i slika, koja se nakon nekoliko dana od postavljanja utopi u bezličnosti zida i tako prestane buditi pažnju svoga vlasnika, spomenici nakon izvjesnog vremena gube sposobnost da impresioniraju narode država u kojima su postavljeni. Ovim riječima spisatelj **Robert Musil** opisao je sudbinu svjetskih monumenata koji su izgrađeni s namjerom da budućim generacijama ostanu podsjetnik na neka minula vremena. Iako se ista misao na prvi pogled može primijeniti na spomenike koje je podigao Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije, a kojih je diljem SFRJ izgrađeno više od 14 000, narodi bivše SFRJ posljednjih dvadesetak godina ponovno su se fokusirali na mjesta sjećanja - tako što su ih devastirali. Isto kao što su devedesetih težili za pronalaženjem što više razlika među sobom, jugoslavenski narodi su svoja kulturna Jedini obnovljeni objekt zemunskog logora Staro sajmište prenamijenjen je u diskoteku u kojoj se povremeno održavaju boksački mečevi dobra oskvrnjivali na različite načine - jedni su im prenamijenili svrhu, drugi vandalizirali i kraj njih gradili vjerske objekte, a treći ih pod okriljem noći dizali u zrak.

Kako je na tribini "Spomenici NOB-a: Mjesta sjećanja ili svjedoci zaborava", koja se prošlu subotu održala u beogradskom Muzeju istorije Jugoslavije, objasnio **Nenad Lajbenšperger** iz Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture Beograd, neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata na ovdašnjim prostorima počinju se podizati spomenici koji su većinom bili posvećeni NOB-u i Crvenoj armiji. "Nakon **Titovog** sukoba sa **Staljinom** fokus se pomiče na narodne heroje među kojima dio njih uopće sudjelovao u ratu, primjerice, **Đuro Đaković**", objasnio je Lajbenšperger. Kako bi zaobišli razlike koje ih razdvajaju i suzbili strah od ponovnog sukoba, narodi bivše SFRJ od šezdesetih godina počinju njegovati kult mrtvih. U tu svrhu nekadašnji koncentracijski logori prenamjenjuju se u spomen obilježja, a žrtve dobivaju glavnu ulogu u kulturi sjećanja. Istodobno, kako je objasnio Lajbenšperger, Jugoslavija, koja je po ratnim gubicima bila jedna od vodećih zemlja koje su sudjelovale u ratu, istu činjenicu na međunarodnom planu koristi kao argument u pregovorima. "S jedne strane velik broj žrtava podastirao se kao razlog zašto bi Trst trebao ostati dijelom Jugoslavije, a s druge strane se taj isti broj negirao kada je zemlja bila primorana tražiti ekonomsku pomoć."

Na domaćem planu monopol nad stvaranjem novog narativa imali su bivši borci. "Proces začetka kulture sjećanja bio je najvidljiviji u Lici budući da je u tom kraju i hrvatsko i srpsko stanovništvo za vrijeme Drugog svjetskog rata pretrpjelo strahovite zločine", objasnio je **Vjeran Pavlaković** s Odsjeka za kulturne studije Filozofskog fakulteta u Rijeci. Pojava karakteristična za kraj rata je i proizvodnja fuzije Dio parcele na kojoj se nekad prostirao logor Topovske šupe kupila je kompanija Delta s ciljem izgradnje trgovačkog centra tradicionalnih i već postojećih simbola legitimacije. "Kao što nakon pada dinastije **Obrenović** dolazi do intervencija na njihov dvor ne bi li se što jasnije naglasila tranzicija u novo vrijeme, tako je i Josip Broz Tito odlučio intervenirati na način da je sublimirao različite povijesne tradicije naroda SFRJ u novi vizualni identitet", objasnio je **Aleksandar Ignjatović** s Arhitektonskog fakulteta u Beogradu. No paralelno s procesom nastanka nove kulture sjećanja odvijao se i proces kulture zaborava. "Ne bi li se što vještije prikrile nacionalne razlike, u SFRJ se prvotno zanemarivao nacionalni identitet žrtava. Zbog toga je u Jugoslaviji prvih godina vladala šutnja o

Holokaustu. Nju je svojim radovima prvi dokinuo arhitekt i skulptor **Bogdan Bogdanović**", rekao je Pavlaković na tribini u čijoj organizaciji je sudjelovao Centar za suočavanje s prošlošću - *Documenta*.

Prvi Bogdanovićev spomenik židovskim žrtvama podignut je 1952. godine na beogradskom Sefardskom židovskom groblju zbog čega je, kao i pitanje Holokausta, ostao skriven od očiju većeg dijela javnosti. Sličnu sudbinu doživio je i njegov kasniji rad, spomenik *Cvijet*, sagrađen 1966. godine, budući da je podignut u Jasenovcu koji se godinama nazivao "grobnicom svih naroda i narodnosti", bez jasnog navođenja etničke pripadnosti stradalih. "Ti spomenici visoko apstraktne forme na svojevrsan način dekontekstualiziraju složeno, kontroverzno i problematično iskustvo Drugog svjetskog rata. Spomenici, koji predstavljaju rođenje, život i smrt, zbog svoje univerzalne matrice zapravo ne podsjećaju na NOB, već na zaborav", smatra Aleksandar Ignjatović. Paradoksalno, iste te neimenovane žrtve, kojima su bili posvećeni spomenuti spomenici, desetljećima kasnije novim elitama poslužile su kao sredstvo legitimacije za rasplamsavanje novih ratova. Zahvaljujući novoj manipulaciji nekad prešućenih činjenica, dio mjesta starih stradanja ostao je gotovo neobilježen. Tomu najbolje svjedoče zemunski logor *Staro sajmište* i logor Topovske šupe, koji je bio smješten na beogradskom Dedinju.

Iako se nalazio pod ingerencijom Nezavisne Države Hrvatske, koncentracijskim Olga Manojlović Pintar: "Raskidanje sa simbolima socijalizma utjecalo je na konstituiranje novih društava, pri čemu su narodi bivše Jugoslavije imali kriminalan odnos prema tome nasljeđu" logorom *Staro sajmište* izravno je upravljao Gestapo. Kako navodi **Olga Manojlović Pintar** s Instituta za novu istoriju Srbije, u logoru je tijekom zime 1941/42. smješteno 7 000 beogradskih Židova. Užas genocida započeo je na proljeće 1942. kada je u Beograd stigao kamion koji je prenamijenjen u pokretnu plinsku komoru. Unatoč znakovitosti koje Staro sajmište nosi sa sobom, taj prostor je nakon Drugog svjetskog rata prenamijenjen u radničke baraka iz kojih je krenula obnova grada, a 1951. dio prostorija prenamijenjen je u umjetničke ateljee. Danas, gotovo sedamdeset godina nakon završetka rata, na prostoru nekadašnjeg logora još uvijek se nalaze umjetnički prostori i barake u kojima žive ljudi. U neposrednoj blizini kompleksa 1995. godine izgrađen je *Spomenik žrtvama genocida u Drugom svjetskom ratu*, a njegov naziv najbolje ocrta manipulaciju povijesnim činjenicama koje su se ovoga puta prihvatile nove nacionalne vlasti. Nakon svega, jedini obnovljeni objekt *Sajmišta* prenamijenjen je u diskoteku u kojoj se povremeno održavaju boksački mečevi. Ali tu morbidnosti nije kraj. Sličnu sudbinu uskoro bi mogao doživjeti i beogradski logor *Topovske šupe* u kojeg su za njemačke okupacije dovođeni beogradski Židovi i Romi. Naime, dio parcele na kojoj se nekad prostirao kupila je kompanija *Delta* s ciljem izgradnje trgovačkog centra.

Manojlović Pintar na tribini je upozorila kako sudbinu spomenika Jugoslavije treba sagledati u kontekstu Jugoistočne Europe, odnosno, nekadašnjeg komunističkog bloka. "Nemoguće je monolitno govoriti o Istočnom bloku budući da su iskustva Preživjeli spomenici, poput onoga na Petrovoj gori, u najvećem broju slučajeva osuđeni su na pokušaj da ih se smjesti u zaborav različita. Neke države od svojih spomenika su nakon pada Berlinskog zida napravile turističke atrakcije, druge su ih zaboravile, a treće uništile. Raskidanje sa simbolima socijalizma je istovremeno utjecalo na konstituiranje novih društava, pri čemu su narodi bivše Jugoslavije imali kriminalan odnos prema tome nasljeđu", rekla je Manojlović Pintar. U suvremenom javnom prostoru spomenici NOB-a tako su postali sredstva raskidanja s kolektivnim identitetom. A ne bi li taj proces bio što učinkoviti, vladajuće strukture devedesetih, posebice u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, prešutno su odobravale njihovo nasilno uklanjanje. Oni preživjeli, poput spomenika na Petrovoj gori, u najvećem broju slučajeva osuđeni su na pokušaj da ih se smjesti u zaborav. Na isti način kao što se to činilo i s izvornim antifašističkim vrijednostima.